

Семан Мадзелян

Літературну присутність Семана Мадзеляна в сучасній лемківській культурі визначат і окрислять не його лірика, лем як раз нарраційна творчість, котра глибоко просякнена єст ліричним чутьом з єдної страны а публицыстычным і полемічным схыльністю автора з другой. Сентиментальний спомин лучыт ся праві все з болячом і проблематычным сучасністю. Велика част Мадзеляновой прозы сперта єст на автобіографічній основі. Оповіданя, анекдоты, спомины, репортажы, фейлетоны, етнографічы і історычны нарысы, полемічны і крытычны статі того автора од початку сімдесятых років до днес становлят інтегральну част "Лемківской Сторінкы". Част з них выдана остала в збірці *Смак Долі* през выдавництво "Наша Загорода" в 2000 р.

Вшыткы заміщены долов творы друкууют ся за: С. Мадзелян, *Смак Долі*, Криниця 2000.

Дідова студня

Мої баба Марина не раз споминали діда, же был то барз добрый человек, побожный, робітний і же все повідал, же мусит для своїх діти залишыти дяку добру памятку. Так і лишыл крас мурувану студню.

Свого діда Тевдозия нияк не памятам, бо вмерли дост молодо, як я был іщы маціцкій. За "бабиным календарьом" вродил єм ся в суботу рано, два тыжні перед Пущаньом в велику морозову зиму, а юж за тыжден в неділю были мої кстины, на котрых барз красні грали устьянскы Цигане, а дідо гулял, співал і носил ня на руках колышучы. А потім довідал єм ся, же моім родичам принюс ня Водник і казал дати імено таке, яке в тот ден было в церковным календарі. В моій парафіяльній метриці стоїт чорне на білым, же я Симеон. Малого ня звали Семцьо, потім Семан, з часом Семаниско, в школі Семен, в войску Семьйон, на выгнаню Шымон, а ту в Гамериці, просто - Сем. Нияк юж не знам, під котрым з тых імен ня поховают.

Але вертам до дідовой студні. Наша хыжа, як і вшыткы інчы в селі, стояла в безпечным оддаліню од річкы, котра в звычайний час была лем "тихом водом", але як пришла од Зеляркы карпатска злива, то за "Отче наш" потрафила замінити ся в таку шалену бестию, для котрой деревяна хыжа была лем дітячом забавком. Прото было далеко до ней по воду. Носил дідо воду на коромыслі в двох тяжкых коновках під гірку за три беріжкы. Носил ей чысту, сколомучену, теплу і зимну як лед. Найгірше было зимом, коли впал сніг по чеперы, а морозовий вітер назадувал великых замети. Втовды дідо ставал барз рано, брал деревяну лопату і промітувал круту стежку аж до річкы, де сокыром прерубал грубий лед, жебы черпнути воды, котрой потрібувало господарство барз дуже, бо ховал дідо всяку скотину.

Носил дідо воду, як зима, так літо і думал: неє інчой рады, лем треба копати студню, але де, ци трафлю на жылу? Акурат в тым часі Талияне закінчыли будувати великій колейовий міст в Грибові, і декотры з них не вернули до своей Італіі, лем залишыли ся в наших горах і мурували з каменя придорожны капличкы, склепены пивниці, но і студні. Дідо полетіл до Грибова і през Верх припровадил такых двох на свій подворец. Єден з них взял вербовий прутік, зогнул го на вилкы і помаціцкы ходил з "тым" по обыістю. Затримал ся під молодом яблінком, "тото" шмарил далеко од себе, а на мигы дав знати дідови, же під яблінком єст вода. Дідови шкода было молодого строма, але Талиян не поступил ся ани на крок.

Баба, як виділи тоты талияньскы чары, то ся прекстили трираз і казали дідови выгнати босорників з подвірця за сему гору. Але дідо іначы думал. Його нич не обходило з "чым" Талияне мают до чыніня, лем бодай мал близко до воды. Зас на мигы

згодили ся, же выкопают му студню, вода напевно буде, але мусит дати ім найкрасшу корову зо стайні, денно еден хлібчык, миску кромпели і дві літры молока, а юж варити будут собі сами. До темной ночи копали твердо землю, а дідо быками возили з річки каміня. Талияне вставали чым свит і найперше летіли на "полюваня". Імали раки, жабы, зберали слимакы, буд-якы губы, аж і тоты, што роснут на згнилых березах. До вшыткого того додавали якісу трависко і "жерли" тоту брыду лем ся облизували і нич ім фрасам не было. Раніцько зас летіли на полюваня...

Баба юж в перший ден, як виділи яку паскуду мечут до горця, то ся ім барз недобрі на сумліню зробило, зімали до руки погрібач і выгнали талиянців з їх желізнякам гет од свого пеца. Тоты фрасы пильно вымурували пецок в саді і юж до кінця там готовили свої присмакы, лем ся реготали, як часом пришла ім на мысль баба з погрібачом. Найбарже наробили ся втовды, як по десятьох метрах копаня забульчала міцна і зимна жыла. Єден без перервы крутил корбом - выливал воду, спущав каміня, а другій пильно укладав їх довкола, жебы втечы з муром понад воду. Найкрасше закінчыли студню наверхы. З великых камени вытесали "багра" і двома верствами довкола ей обгородили. На єдным багрі од пілноты глибоко выкули цифру 1895. Решту докінул юж сам дідо. Обил ей гоблюваныма дощечками, округлий дашок вкрыл гонтом, а верх закінчыл деревяном цибульком, на котрій перхал бляшаний когутик і показувал з якої стороны дує вітер.

Але як вшыткы люде, так і мій дідо, як мали юж добрі, хотіли мати іщы ліпше. Припровадили з Грибова доброго майстра, Комуркевича, котрий рурами на ручну помпу допровадил бабі воду аж під сам пец. В тот час на лемківськым селі было то не было што.

В першу світову війну з дідовою студні напавали свої коні Австриякы, Мадяре, Москале, Німці і для вшыткых старчыло воды. В другу війну тіж ей было дост для Поляків і Німців, але як пришли "нашы братя" зо сходу - то в дідовых студнях для Лемків забракло воды. Більше як половину нашого народу "добровільно" выгнали на спалены і выморены голодом українськы степы. А тых решту, што не послушали "старшого брата" - велькодушну лишыли в спадку польськым шовіністичным комуністам, котры юж скоро зробили з нами свій окрутний "пожондек".

Гнеска наш нарід по далеких світах пе воду з дачыіх смердячых млак. Пьеме, а якже, бо мусиме пити і так само копаеме... але ямы, єдны під другыма, і то про такы справы, о яких нашым дідам ся не сніло. Сварит ся Русин з Руснаком, унияк з православным, Українец зо вшыткыма. Сварят ся, як літо, так і зима... А нашы ворогы лем мечут нам "свіжы кости", жебы сме ся як псы жерли далі і далі... А тым часом чужы люде пьют джерельну, чысту воду з дідовых студен і регочут ся, же про наше сваріня легко было ім вкрасти нашы горы.

Млин над Мостишом

Трудно юж гнеска трафити до жерел того старого лемківського млина, котрий іщы до половины 1947 року стоял міцно над річком Мостишом і робил услугу околичным газдам. Трудно юж гнескы повісти, в котрым році был побудований і як майстрове пустили його в рух.

Іщы в нещестну для Лемків яр, його велике колесо крутило ся цілыма днями, лем в неділі і свята одпочывало нерухомо. Але і тото не цілком так, бо в горячы неділни пополудня прилітували ту маленькы діти, жебы ся похляпати ярковом водом і поколысати на колесі. На тот час была то солідна забудова, зведена з грубых ялицьовых тесаных кльоців, прикрытых гонтами. Денегде на старым сірым дасі біліли новы латкы, вставлены в такы місця, де протікало. Был то доразний ремонт, бо в боіску стояло

шістдесят кіп нових гонтів поскладаних гарді в клітках. Під стріхом стодола сушили ся три колоды ялицьовых дощок, назначених на тоту саму ціль.

Кожде слідує покоління газдів было свідоме того, же за свого газдуваня повинно хоц три раз оновити дах над своим головом - товды зрубы будут стояти віками. Забудова млина мала форму буквы "П" з великим подвірцьом посередині і з вигідним заїздом од дороги. Мешканя, або загально звана "хыжа", была поділена на такы части: хыжа (кухня), комора, сіни, комірка, іздебка (світлиця) і куната. Стодола, котра стояла по другій стороні подвірця, мала зас: причілок, пелевню, боіско, стайню, возовню (часто была тіж дровутня доставлена до щыту). Обі тоты будовы лучыл од заходу млин і творил еден господарчо-промысловий корпус. Од стороны річки до млина был прокопаний ярк (рів), в котрым были вставлены дві деревяны шлюзы. При іх помочи млинар регулювал стан воды і працю млина. Ярк перелітувал просто през пару садків млинарьовых сусідів, котры мали з него тоту выгоду, же не мусіли копати студні, або ходити по воду до Мостишы.

Добром приметом млина было і того, же стоял близко скривуваня двох "цисарок", котры з пільночы і заходу в двох напрямках провадили "на Венгры". Втовды на Лемковині, праві же в кождй хыжи быв ручний млинец, а в меджевоєнний час декотры газдове пристосували іх до кінных кератів. А коли ходило о ліпшу муку, так званий "пытель", то домовым способом не дало ся ей зробити і треба было корыстати з ліпшой технікы. Правдивий ренесанс пережыл тот млин, як окупацийны власти поконфіскували або побльомбували вшыткы млинці, а газдам дали т.зв. "мелькарты" якы гонорувал згаданий млин.

Тот млин містил ся в найважнійшым пункті села, бо зараз лем през дорогу, стояла велика Моськова корчма з розмаїтым інчым крамом. Был то тот сам Мосько, котрого в 1914 році царскы козаки звязали за пейсы разом з його братом Іцком і змусили іх скакати през млинарів ярк. По тым "жарті" Моськови остала памятка на ціле жытя - біла плямка медже чорным волосьом, коло лівого уха.

По правій стороні закрута стояла державна почта з єдным етатом, в котрій урядувал наш Лемко, Ваньо. Был то його власний дім, як на тоты часы, барз гардий, з двома ганками. Зараз пред мостом, на так званих "Камінцях", стояла так само гарда хыжа Цигана Кузьмы, котрому на околицю не было рівных в ковальській штуці. В першу світову війну Кузьму тяжко поранило на талиянским фронті і прото мал кус коротшу єду ногу, але того не так дуже перешкаджало йому в роботі. Як інваліда воєнний, брал невельку пенсію і дораблял не лем молотком, але і смыком на лемківских весілях. То він перший в селі купил собі в 1934 році велике радийо на голосник.

В селі, крім згаданих обектів, была велика мурувана початкова школа, так само муруваний громадскій дім, в котрым был триер до чыщыня сівного зерна, находило ся там тіж пожарне знарядя. Были в селі тіж два тартакы (паровий і водний), кооператыва, оліярня і до 1930 року лем єдна красна мурувана церков. Потім поставлено ту другу, меншу деревяну. Од початку тридцетых років існувал рівнож мужскій монастыр отців Студитів.

Але вернийме до млина, котрий може не так інтересний як його млинар - Ілько. Як вшыткы інчы млины на Лемковині, так і Ільків, не мал доброй оцінкы медже людми, бо все штоси нечысте діяло ся в ним. Проходячы в ночы коло того млина, робило ся вам якоси терпко на тілі і жебы опанувати страх, треба было хоц три раз ся перекрестити. Не все в пору співали ту когуты, якоси страшно гукали совы, або пред самым носом мигнули шкарадны мышпергачы. Як часом нічном годином дахто переїзджал тади фурманком, то коні, здавало ся, без жадной причыны стрігли ухами і зловіщо форкали. Якбы не дай Боже, в тот час урвали ся вам ліцы або вылетіли з рук, то

коні понесли просто в парию. Страшыло в тоты часы не лем коло млина, але і коло Казковой грушкы (давно повісил ся на ній якісый пияк), як і на граници села, коло покутного креста. Ма ся розуміти, же вшыткому винны были небіщыкы, котры за свого жыггя не жыли згідно з законом Божым і по смерти робили розмаіты пакости добрым людям. В тым припадку і млинаре належали до ошустів за несправедливо поберану мірку.

О нич такє не мож было посуджати Ілька, бо был прикладным хрестиянином і стисло дотримувал десят заповіді Божых, не вкрал нікому нич, ани за грош. Добрі ся жыло Ількови, барз добрі, покля село творило єдну згідливу громаду і не было поділене на два ворожы собі обозы. Потім Ілько насмотрил ся на ріжны сцены, аж му в очах темніло - виділ неєдно. Виділ, як недавно згідливы сусіде, гнескы на поли метали до себе каміньом, през пліт грозили мотыками, або скаженом слином плювали собі до очи. Виділ, як при церкві сильны хлопы били ся коликами про церковны дзвоны, хоругви, святы іконы - виділ не єдно і наслухал ся дост людского мудруваня. Але в свой молчазній вдачи, ани не похвалял ани не ганил жадных, лем мірял справедливу мірку, перекладавал пасы на трансмісіі млина і робил для вшыткых єднако добрий пытель.

Што думал Ілько о тым вшыткым - ніхто не міг збагнути. Найбарже заболіло Ілька тото, як виділ в своїм млині, коли сусід сусідови дискретно розпорол тяжкій міх ножом, коли тот нюс го на плечах і зерно ся сыпало до подвірцьового болота. Чул в тот час страшний проклін пошкодуваного і веселий регіт його ворогів. І втовды в Ільковій голові зродила ся збавенна мысль - одстати од вшыткых і в свой хыжи створити власну, од нікого незалежну "церков". З кунаты вышмарил вшыткы бабскы лахы, а з малюваной скрині зробил "престіл", котрий оклиів зеленым паперьом. Мусіл любити барз зелінь, бо і цілу кунату прибрал тым самым кольором. В велию святого Йордану, о півночы, з пролубы свого ярку черпнул діничок свяченой юж воды, і покорпил цілу свою "святину". Убрал ся в зелений священничий фелон і співал "Во Йордані...". Повідали люде, же Ілько попросил Моська, котрий часто в інтересах іздил по світі і тот за добры грошы привюз му цілий ренамент потрібний "капланови". В кожду неділю постил до полудня, співал антифоны, кондакы і вшытко тото, што співат священник, дяк і люде. Ялівцьовым дымом кадил дідовы стіны і в великій набожности дякувал Богу за хліб і сіль.

Люде, як то люде, сміяли ся з него, робили му розмаіты збыткы, а він ім вшытко пробачал і молил ся за них. Його жена на колінах просила, жебы перестал, не робил того, але то нич не помогло. О гезезіі Ілька довідали ся священники обох церкви і старали ся одтягнути Ілька од того святотацтва, але він не сперечал ся з нима, лем гарді іх просил, жебы лишыли го в спокою. Декотры стары бабы посуджали Ілька о найгірше, же підписал свою душу самому Бельзевубови і радили ночом його млин омияти з далека. То было практично неможливе, бо стоял він медже двома велькыма мостами, над двома ріками якы дале творили єдну, величезну воду.

Так было, покля над Лемовином не засвистали першы кулі другой світової війны і окрутний Марс нашмарил людям свою "релігію". То терор змусил іх думати реально о Лідіцах, Осьвенцімі, ци о далеком, мало знаным Сталінграді. Лемків, якбы дахто напоіл водом з Леты - забыли не лем тото, што вчера іли, але і тото, о што ся недавно сварили. Зас з хрестиянском любовю помагали собі в млині, на поли, забыли о Ількових дивацтвах, і спілчували собі в родинных нещестях. Познавали ся на ново, разом на вечерницях чытали "Одрокровене святого Іоана", або студиявали мітычны рукописы пророчыці Сибіллі. Але нігде не вычытали того, же як юж приде спрагнений мир, то будут вшыткы выгнаны з рідного села і розсіяны по чужых бездорожах. Ой, не знали нашы Лемкы, што то правдива вавілонска неволя, не знали і думали, же тота "ідилія" буде тырвати вічно. Не раз в нашій історії прилітували ту одкалиси моровы

вітры і по селах оставали лем холеричны цминтарі. Нераз злы духы перевішали Лемків на дакотрых "Шыбеничных Верхх" або сотками ввозили до далекого Талергофу.

Але старий Русин был твердий як карпатскій тис і ороджував ся в новым поколіню як присловлений Фенікс з попелу. Потім зас жыли собі в Божій благодати, покля злы духы не шмарили помедже них смердячу кіст незгоды. А тым часом друга світова війна тягла ся в нескінченіст і Мостиша, як і інчы річки на світі, несла в своїх коломутных водах лемківске горе до спільного кырвавого моря. Війна - війном, а жытя свойом дорогом і люде по своїй привычці мали і свое особисте жытя. Молоды парібци, хоц і в поліційну годину, дальше о пілнocy переходили коло млина. Но, бо прогвар молодому бортакови до розума, жебы ся по нocy никади не волочыл і спал на своїм пецу? Він в милосным пожаданю прелетит о пілнocy не лем коло Ількового млина, але і пред самым носом фронтовому постови. Молодіст має свої незаперечны права, бо лем раз в жытю ньом проквитае, і якже ей на старіст не спомнути.

І жыли собі Лемкы в атмосфері чарів, ворожыня, як од віків, покля апокаліптычний Армагедон не прилучыл Лемковины до свого східнього царства і Лемків роздул по світі як марний порошок, а велику іх част оддал на тортуры катам Явожна. Ой доле, доле неласкава, чого ты окрутном лемківском мачохом, чого не принесла Лемкам, як другим народам, волю. Чого? Вшыткых Лемків, Русинів, Українців, православных, грекокатоликів і інчых з наших рядів, выгнала з рідной землі на страшну шовіністычну чужыну.

Раніцько в неділю тридцетого червця 1947 року выгнано Ілька з його родином, выгнано село до любінской землі, до єдного з численных ту пегеерів, в котрым Ілька зроблено пастухом. Правдоподібно і при коровах співал набожны псальмы і был добрым пастырьом державного стада. Але не встаріл ся Ілько на чужым хлібі і вмер несподівано при поліній службовых обовязків. Поховали Ілька на державний кошт, без жадных гонорів, бо так ховали "бандитів".

А його душа? Ластівком вылетіла з болячого тіла і як блискавица, яка зеднуе небо з земльом, золотом стрілом погнала на Лемковину - до старого млина. Але не было ту юж гонтовой стріхы, де могла бы присісти, одпочыти. Ту были лем страшны руїны. Полетіла на місце спочынку родичів і дідів, але і ту не было юж зеленого барвінку, квітя, хрестів. Ту росла лем коляча тернина, пекуча коприва і де-негде поєдинчий росохатий чортополох. Медже тыма символами дикости, пасли ся чыісы коровы. Потім долго літала над рідныма полями, лісами, над потоками і яругами і аж перед самым вечером, коли сонце сідало за гору, перелетіла низко над спінею Мостишом, скрутила до давного ярку. Але і ярк засыпано смітьом. І коли так блукала ся, Добрий і Справедливий Судя змилосердил ся і взял ей на свої небесны теремы, без земной покуты.

Епілог

Од першых днів небытности Ілька в млині, злы духы так ся осмілили, што страшыли юж не лем в нocy але і по цілым дни. Дябли цілком явно в Ільковим пецу палили самогонку. Ден і ніч дудніли посады млина і далеко чути было чортовий регіт і збішений танец "встеклой полькы" (танец санчівских ляхів). Пекельне братство справляло свій банкет побіды зла над добром. А вшыткому завинил Ілько, бо взял зо собом на чужыну свячену воду і кропило. Тырвало то понад рік, до неділі святого пророка Ілії. В тот ден од самого рана над млином громадили ся чорны хмары, а по полудни не то же ляло, але на землю сходили тяжкы од воды хмары і страшным громом рычали Карпаты. Невелька Мостиша замінила ся в велькой потугы Дунай. Ту юж не было Ілька, жебы заставити водну шлюзу на ярку. Яркова вода так розобертала колесо, што оно в збішеній силі стягло млин з фундаментів і повлекло спінею ріком до моря. Може нашол го старий Нептун і як рідкісний експонат приховал го в своїм музею?

***

Лемківській чытач без труда найде річку Мостишу і місце повыжшой діі, бо Мостиша, як і сам Ілько, сут правдивы. Має ся розуміти, же млин розграбили і зруйнували люде, так як і більшіст нашых історичных безцінных памяток. Можна лем про них спомнути пером. Не раз ходил ем до Ількового млина, знал ем Ілька добрі, мал ем тіж нагоду видіти його "святыню". З перспектывы років, мимо волі насуват ся думка, ци часом Ілько не был нашым лемківскым Сквородом, котрий в простій філософії одгородил ся высокым муром рідной хыжы од розсвареного села і створил свій світ, в яком чул ся найліпше? Діогены родят ся рідко, і звычайно сут през сучасну цивілізацию уважаны за диваків.

Ой верше, мій верше...

(в 45-ту річницю нашої трагедіі)

Коли перевертам в памяти сторінки мойой жытьвой книги - часто згадую своїх приятелів, котрых в жыттю было богато, але тых правдивых - мож бы перерахувати на пальцях єдной руки. До них то належал Кузьма, з яком пришло ся мі стрінуги на двох ріжных стежках военной завірьюхы. Поверховно знал я го піл року, але якоси не было нагоды познайомити ся ближе. Ничым особливим він не вирізнял ся од інчых і в молчазным гніві носил тяжке ярмо, нашмарене окупантом.

Єдного дня привезено нас вшыткых до інчого міста, де табірний кватермайстер показал нам місця до спаня на триповерховых деревяных причах, яки мали нам служыти до одпочынку по дню тяжкой, невільничой праці.

Згадую про найкрасшого приятеля Кузьму, якій спал поруч ня і часто по тихоньки мы собі про дашто бесідували.

- Спиш? - звідує.

- Ні! - одповідам.

- Но, то оповідай дашто, бо тоты перуньскы блощыці юж ся доцяп встекли - хыбаль на дощ, і треба бы даякой наркозы, жебы чловек не чул, што ся діє з його тілом. Оповідай.

- О, ніт! Гнескы на тебе, Кузьмо, черга, бо я оповідал остатні два вечеры.

- Та, кед знаш, я не чытал дуже книжок, бо ани ем не мал на тоту часу, ани не мал до того дару. До шіснадцетого року пас ем коровы, а коли мого старшого брата взяли до войска - то лем ем помагал няньови газдувати і так ся мі тоту работа подабала, же не жычу сой ничого ліпшого до самой смерти.

- Ты рад пасти коровы? - втрутил ем.

- Пасти, то ся мі подабало, лем окрутні не рад ем был, як зганяли ня перед сходом сонця. Та того жадна дітина не любить - одповіл сой Кузьма - і якбы собі штоси пригадавал, так зачал оповідати.

В нашым селі єст таке паствиско, што ся зове "на Верху" і корыстат з него десятьох газдів в спільноті. Неє ту значыня, же дакотрий газда має од другого о єдну-дві штуку статку веце, але не вільно му пасти більше десятьох штук. Таке єст громадске право. В остатнім році, як ем там пас, то хлопчысків было веце як половина од дівчат і певно зато опанувала нас манія бавити ся в "войну". Мали зме свого выробу: процы, луку, шаблі, а навет "пістолеты", з котрых, як зме стріляли, то чули нас аж в селі. Пороху і куль валяло ся іщы дост по нашым Верху, бо в першу войну світову мали ту свої фехтунку Москале, котрых в штурмі на багнеты Австриякы побили. В нашым селі єст велькій военний цминтар зо штырнадцетого року. Правдивых пістолетів ту не мож было найти, але робили зме іх з кривого дровна і обрізаной гільзы, в котрій проверчало ся маленьку дірочку за підставом. Прикручало ся тоту "люфу" міцно

дротом до жолобинки копыта і "пістолет" готовий. До той люфы всыпувало ся щыпту пороху, кісно напыхало клачом і з кінця бльокувало ся деревяным курком. В огни запікало ся кривий гачок з дріту і приклададо до "коминка" - но і хвилина емоцій од дзвонія в ухах. Дівчатиска барз не любили такой "забавы" і перед старшыма скаржыли на нас, за што часто нашы вітцьове ременьом лоіли нам скору, а "пістолеты" конфіскували.

В котрисий ден Єфремів Орест мал барз kwasну міну і ся нам признал, же од свого няня за пістолет, котрий нашол в його гунці, дістал таку научку, же ани за три дни не сяде на пняка. - Знате што - повіл до нас Орест. - Запрестанме тоту глупу забаву в войну, покля маме вшыткы пальці на руках і здоровы очы, возме та збудуйме собі таке мале селечко, жебы было подібне до нашого. Вшыткы ся втішыли з той пропозиції, а найбарже дівчата, котры юж давно ліпили з глины розмаіты забавкы. Зараз Ореста выбрали зме своїм "війтом" і енергічно взяли ся до работы. Коло потічка, в котрым нигда не высыхала вода, вычыстили зме місце великосты малой загорідкы на квіты, обгородили міцным плотом з голузя, жебы не то, же корова, але ани заяц ся ту не предостал. З глины, патыків і листя збудували зме не лем парунадцет хыжок, але і церковцю з трьома банями і хрестом, котра стояла на "высоком" горбочку. Орест выстругал кляпачом мале млинске колесо, на котре з потічка пустили зме воду. Нашы "поля" обсіяли зме ярцьом і леном. Навколо попід пліт высыпали зме "горы" і назвали подібно як правдивы. Был ту і наш маленькій "Верх". По двох тыжнях вшытко ся гарді зазеленіло, а дівчата перед каждым хыжком посадили даякій дикій квіток. Кождий ден поливали зме свій хотар і тішыли ся "велькым" осягніньом, як малы діти, хоц зме юж перестали ходити до школы, а найстаршым ішло на шіснадцетий рік. Єдного дня груба Орина наробила такого гравку, же думали зме - напал ей волк, а она плаче і кричыт: Знищыли наше село. І на правду было ту вшытко знищене так, же не остал ани малий крестик над селом. Мали зме вражыня, же якіса дика орда превалила ся през него, хоц выразно было видно слід ніг дорослого чловека.

- Спиш? Звідує ся Кузьма, якбы в обаві, же го не слухам.

- Ні, - відповідам.

- Но, то чого на Христуса (в нашым селі така пригварка не была знана) ся не одзывает? Повідж мі, чого якісий вандаль тото так зробил?! Повідж мі, чом гнеска нас ту жрут блощыці, а проклятий окупант на нашым худым тілі ламле штотраз то новы палиці і прозывает нас "українскыма хамами". Чом нашы кышкы грают марша, коли дома мали зме што істи. Но чого? В таку ніч пішол бым си до свого фраірчате, пошептал з годинку до ней през одхылене вікно, потім "задекувал ся" в няньовій стодолі на сіні, і спал до рана, як пан, а може ліпше. Кед юж даколи вырву ся з того пекла і верну до свого тихого села, то ня ніхто з него ани мотузом не вытягне.

Звычайні, як зме вертали з Верха вечером - продолжувал Кузьма - то зме на перебіжкы співали розмаіты співаночки. В тот вечер ішли зме за коровами в якісым смутку, а в душах родила ся неокрислена ненавист против злым, без серця, людям. Навет зме ся голосно выражали, же як ся довідаме, хто то зробил, то му коровами стратуєме зерно, або даяк іначе ся пімстиме за нашу кривду. Найбільше дівчатам было жаль той найкрасшой забавкы пастушого, щестливого дітинства, бо по якісым часі заспівали співанку, котру перед тым, николи зме не чули од них. Здавало ся, же том пісньом прощають своє дітиняче щестя і входят в невідомий світ дорослых. "Ой верше, мій верше, мій зелений верше, юж мі так не буде, як мі было перше...".

Юж сонны, під нашыма вікнами почули зме ритмічны крокы окупаційной патролі.

По девятьох місяцях рабского пониження нашы дороги ся розышли. З Кузьмом споткал ем ся зас по несполна трьох роках.

Кінчыла ся війна. Выконувал ём обовязок звязнога роты і в мордэрчым огни ворага, чолгал ся на брысі по крывій ланіі фронту, даалеко аж пд ліс з мельдунком-розказом до камандіра баталійону. Хоц военний уніформ барз чловека змінят, але я познал го од разу. По чеперы стоял він в каламутній воді і обома рукамі обнімал стальове тільско "дихтэрова", спэртаго ніжкамі на шкарпі глыбокаго окопу.

- Кузьма! Та то ты? А павідал ес...

Усміхнуў ся якосі смутно і добры зрозуміў мою алюзію, бо адповіў:

- Ці ты раз мі павідал, же юж ніколі не розстанеш ся зо свайом фраіром. Де ёй маш?

- Не видиш тоту стару пукавку на моіх плечах? Она юж передо мною не єднаго вояка залюбіла на смерт - павіў ём якосі не в часі і зараз того пожалувал.

- Але ты ся ій не дай! - адповіў Кузьма і доповніў: - Жебы по війні споткалі зме ся, але юж в нашій тихій лемківській стороні.

- Дай Боже, дай!

Од того часу проминуло сорок пят років. Правом жытя промінат наше поколіня, котрэ в квіті молодості впало в смертны обыймы війны од першых ёй днів. І хто нам гнеска вкаже правду, кілько Лемків она задусіла своіма острыма пазурамі, лем зато, што не впалі перед ньом на коліна.

Про село Кузьмы прочытал ём коліси в "Нашым Слові". І так за Іваном Красовскым звучалі слова: "Село, як таке, від 1947 року прыпініло свое існування"... Даколі, молоды досліднікы Лемковіны будут собі ставляты запытаня: Якэ то драконске право до того довело? Може зніщыло го трясіня землі... Чом го не адбудувано?

То за дэлікатно павіджено: "прыпініло свое існування". А што ся стало з моім дарогым прыятельом, Кузьмом? Можу ся лем здогадувати. Може по війні і повернуў ся до села, але не заставшы там свайой родіны, пішоў глядаты ёй по шыроках прасторах спаленой війном Украіны? А може в сорок семым переселено го в даяку західню глуш і в самоті дожыват там, не знаючы, же маме свай організації і рідном мовом чытаме "Наше Слово". Такых родін, на превелікій жаль, ест дуже.

А може Кузьма юж не вышоў з того военнаго окопу, затопленаго весняном злівом і на вікы прыгорнула го прызна для Лемків ческа земля? Може і добры, як ся так стало, бо не смотрыў на найгірше - повоенны руіны свого села. Він не пішоў на фронт за якісы велькы ідэалы або славу велькых столиц світа, а за то, жебы ніхто не мал права одорвати го од зеленого Верху, котраго был спадкоємцём. Може і добры, же Кузьма того вшыткого не відіў і не чуў, бо він мал вразліву лемківску душу.

Квітуля

*Як ся козы розскакали Гея-гей,
то ядловец поламалі Гея-гей,
Ой Кычера там за Ділом,
плаче дівча за фраіром...
(лемківска жартоблівa співаночка)*

Чытал ём в свайм жытці, а особливо в молодості, дуже книжок, в котрых голівнымы героямі былі дикы звірята: Ліс Микыта, Брыдке качатко, Дільний рогач, Чорна волчыця і ёй сын Барі, так і дуже інчых. Чытал ём о козацкых і татарскых степовых конях, як і о гамеріцкых мустангах, котры засмакуючы волі на диках преріях, на ново не хотілі ся даты поневоліты чловкові. Чытал ём хоц што, што мае звязок з прыродам - бо любіў ём і люблю натуру пд кождым взглядом. Отож выпадало

бы мі писати і о бабиній Квітулі, котру пас ем пару років. Писати, але добрі. На жаль, не можу того зробити, бо так як медже людми трафляют ся "паршывы уці", так і худоба має своїх выроdkів, котры негідны звати ся скотином.

Квітуля юж од телята была зопсута, бо баба ей так розпестили, же хоц потім была дорослом коровом, хтіла ліпше жерти од другого статку. А мусите знати, же не пас ем лем саму Квітулю, але тузін огонів розмаітой велькости. Баба юж давно овдовіли і записали цілу газдівку мому няньови, але в списмасі (нотарияльний документ), вымовили си, же докля жыют, єден огін в стайни, на кортий вкажут пальцьом буде іх власністю. Тым способом, выбрали си Квітулю іщы телятом і барз ій во вшыткым догаджали. Баба не были юж зобовязаны до жадной роботы і ци то з нудів, ци з призвычаіня, все штоси смачне носили в відерку до стайні і підставляли Квітулі під морду. Няньо з мамом смотрили на тото дивацтво бабы през палці, но бо молоко од ней і так ішло до спільного горця, з котрого корыстала ціла родина. Лем я, як пастух был ем на тым найбарже покривджений, бо Квітуля скварена на добре жертя, горділа звычайным лісовым паствиском і несамовиті літала до чужой шкоды. Выстарчыла лем хвиля неувагы, а моя Квітуля юж ся впакувала по бріх до дачыйого вівса ци коничу. Мал ем прото нераз велькій клопіт, бо закля ем ей нашол, то дакотрий сусід юж загнал ей до свойой стайні, но а потім відомо; няньо мусіли сусіда перепрашати, а і в якісий спосіб тото вынадгородити. Вечером не лем ем слухал іх острога казаня якій то з мене кєпскій пастух, але і терпіл ем своїм грішным тілом од іх твердой руки. Наівном дітячом молитвом просил ем Бога, жебы Квітулю шляг трафил, жебы на смерт здуло ей в чужым коничи, жебы трісла як вавельскій смок. Але Квітулі дале нич не было і лем смортила кади ся обертам, жебы пропасти як злий дух. Часом скортило ня вылізти на сосну і порахувати сорочата або воронята в гнізді, часом забавил ем ся маціцькым заячыком або колячым іжом, а мою Квітулю юж фрас деси взял. Привязував ем і телембач (дзвонк), і знате што? Нич не помогло! Знала зараза так хытро одыйти од статку, што нич ем ся спостерюг, то си ним юж дзеленкала далеко під лісом і в чужых карпелях.

Але, як вшыткому приходит конец, так і на літаву Квітулю пришол час. Зостала ялова, престала ся доіти, выпасла ся як свиня і боручала при жолобі як даякій бычыско. В котрисий ярмачний ден привязали Квітулю до воза і продали на мясо, а мі купили гарде убраня на Великден. Был то певно найщестливший ден в моім дітинстві.

Быча покута

Сам не знам, чого акурат той нocy приснила ся мі Зелярка, кед през цілий ден з моім приятельом імали зме рыбы в озері Онтарийо і так ем был заінтересуваний том розрывком, што ани на мысль мі не пришла моя рідна Лемковина.

Што могло в глибокым сні пренести ня аж на сам вершок той горы - то юж нияк не можу сой пояснити, але о едным ем ся преконал, же чым ем дальше од рідной землі - то тым красше виджу ей в снах. Єст така приповідка, котра повідат, же "волка до ліса все тягне" і лем тоты слова можут оправдати хронічну тугу за втраченима чудовыма Карпатами. Безсперечно сут на світі такы самы гарды горы, а дехто твердит, же іщы красшы (я того не повім), але як ся человек в них не родил і не выховал - не можут мати они того символу, котрому на імя любов.

Дахто повіст, же то непотрібний баяст для сучасной людини, котра повинна принимати жытя так, як його диктує гнешній цивілізуваний світ. Може то і добре для человека без души, або інакше, материялісты, котрий в погони за земскыма благами затрачат свою найкрасшу примету людскости.

Полна вартіст нашого жытя ест лем втовды, як ся жыє в рідным краю і разом з ним зносит ся його долю і недолю. Чужына зас, хоц бы найліпше ся вам там вело, остане лем на все покутом, котра не ма над вами совісти. Але все іщы найдут ся люде, котры того не розуміют і часто з доброй волі пополняют над собом насильство, чого потім до кінця жытя жалуют. Чужыну може добрі видіти лем туриста, науковец, літерат ци поета, котрий перебиват ту часово і має надію повороту в рідний край. Без той надії праві вшыткы люде чуют ся понижены і терпят на тяжку хвороту, котрій імено - туга. Отож тота туга ест глубоко закодувана в психіці каждого выгнанця і добровільного емігранта і мимо його волі проявлят ся часто в снах, котры аж до болю переслідуют людину.

Снила ся мі Зелярка. Дармо бы сте глядали на мапі званя той горы, бо в польскомовных туристычных выданях фігурує як "Явоже". Ци така была ей правдива назва? За мойой молодости вшыткы навколишні мешканці звали ей по давному - Зелярка. Приведу ту ситуацію з пізной осени 1914 року, як до нашого села пришла перша патруль російского войска і вымагала од вйта, Яцка Габуры, жебы ім дал провідника на гору Явоже, але вйт николи не чул о такій горі, і повіл же такой горы в нас неє. Офіцер, котрий мал перед собом мапу, вдарил вйта по лици, же не хоче здрадити австрийску таємницю.

Кілько то юж раз снала ся мі тота гора од 1947 року, то не памятам, але знам, же веце раз як прожытых років на чужыні. Звычайна гора, як поздолжна окропечна копа сіна, літом зелена, осеньом і зимом кус поруділа з велькыма плахтами білых полян. З ей, втовды лысого, вершка (бо тепер вшыткы поляны засаджены лісом) добрі видно было, далеко на сході, мурувану церков в Ізбах, а на полудни синів долгій хырбет Криницькой Яворины. На заході зас, як на долони, видно было Новий Санч і далеко, кус на полудньовий захід, блищали контуры скалистых Татрів. На пілночы, під самым ей порогом дримало старинне містечко Гривів, з його непропорційно величавым рынком, костелом і зараз в його сусідстві, якбы в його тіни, красувала ся трибанна церковця східнього обряду. Видно было одталь дуже так лемківських, як і ляцкых сіл, розположених по долинах і горах того мальовничого регіону.

Може зато полюбил ем тоту гору, же юж в дитинстві наш учитель, Михайло Гуцалюк, водил нас ту на сам вершок на прогульку, і справляли зме ту незабыты "Гаівкы". А може зато, же як ем юж підріс - то возил ем одталь тяжке букове дерево. А може прото, же пас ем ту коровы і збагнул вшыткы таємниці той чудовой горы. Знал ем, же в Чорным Лісі ест царство малин і черниц, але гриба ту не найдеш. Зато в Дубовій Долині по дощах зберай іх кілько занесеш. Знал ем, де мают свої норы: лисы, борсуки. Знал ем, в котрых дуплях водят ся жолны, пугачы, вовіркы ци інчы лісовы мешканці. Я знал, адже о дикых пчолах високо в очку старой ялиці. Гасил ем спрагу в криштальным джерелі на "Бычій Покуті", што то повідали стары люде, же хто ей буде часто пил - мусит одыйти на чужыну.

Но, і так ся стало. Остал ся лем сон...

Крива груша

Як на свою біду, крива грушка в тым році барз обродила. Єй дородны овочы вісіли густыма гронами на покручених галузях і з дня на ден штотраз барже румяніли і тяжыли до землі.

Але котрису ніч перед самым Спасом, ей богатий плід взял перевагу і коріня не вытримало того тягару. Старе дерево лягло помалы на зелену траву огорода. Такы овочовы дерева нераз іщы долго хырліют і продолжают свою вегетацию, як прикута до постелі протяглом хворотом декотра людина.

В тым не барз великым ярді огорода росла лем сама з овочовых дерев, в найбарже сонечным і гоноровым місци, бо поруч ней по кутах росли такы інчы стромы як смерек, береза, морва, но і дикій банановец, котрий пречудні закваитал аж початком червця.

Вшыткы тоты дерева были ту посаджены штонайменше піл віку тому і видно было на них дбайливу руку властителя. Властителем того огорода, як і прекрасной хыжы, ест американец польского походжыня, барз богата і честна людина, може навет кандыдат на миллионера - містер Ед. Так він, як і його жена Гелен, дост ішы добрі бесідуяют по польскы і провадят бізнес сами, особисто. Сут і "босами" той знаной фірмы і на рівни зо своїма робітниками працуют в поті чела.

Зараз рано, як ся тото стало, припровадил зо своїх варстатів штырьох робітників і трактор. Повіл до них (тоты самы слова повіл по польскы до єдного з них, котрий не розумів англицкого):

Tu, gdzie jest mój byznes, mój ojciec mieć farma. Mieć krowa, koń i dużo koza. Ta grusza sadzić mój ojciec. Ja być mała i pies mała. Grusza mieć nisko owoc. Ja lubić gruszka i pies lubić gruszka. Gruszka słodka i pies skakać na dwa noga i rwać gruszka. Lecieć z nią do buda, jeść i się oblizywać. Dałem gruszka wysoko i pies nie dostać. Ja lażłem na grusza rwać i przywiązywać sznurek niżej. Pies znów skakać na dwa noga i rwać grusza. Ja się bardzo śmiać. Do dziś lubię ten pies. On umarł dawno i ojciec zdechł ... ta gruszka ... ona przypomina szczęśliwe dziecko i kochany ojciec. Ona musi znów stać tak jak stała, kwitnąć na wiosnę, rodić i żyć, w niej żyje duch mego kochanego ojca.

Але його жена Гелен смотрила ся на світ цілком іначы, і тото скоментувала:

- Mój mąż - to fujara. Na co mu ta grusza. Zapłaci za tą robotę 100 dolarów. Stracony marnie drogi czas - pieniądze. Cztery robotnika, traktor, dziesiątki fitów drogich lin, słupy żelazne - po co? Ja chciałam kazać gruszka pociąć i wyrzucić na garbycz, to by kosztowało 20 dolarów. Przecież ta gruszka i tak u nas nikt nie jeść, bo ona jest zatruta smog od bardzo ruchliwa strit, ale on się uparł że gruszka sadzić jego ojciec. Ja tego nie rozumiem.

Але добрі розуміл тото человек, котрий призерал ся на тото вшытко з боку. Стратил він свою вітцьовизну і юж ей веце нигде в світі не нашол...